

Žaneta Dvořáková

(Czech Republic, Prague, Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences)

Supernatural Beings in Czech Minor Place Names

Abstract: This work is based on the *Collections of Minor Place Names* collected between 1963 and 1980 on the territory of Bohemia. These collections include more than 500 000 names and are kept at the Department of Onomastics of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences. The non-settlement place names (minor place names, anoikonyms, microtoponyms) can provide an insight into the character of the landscape at the time the names came into being, and they tell us a lot about the folk ideas of that time as well. We can find devils, fairies, gnomes, water sprites and other supernatural beings in these names. Many of them are based on local legends, e.g., a water sprite (*hastrman* or *vodník* in Czech) used to live in the pond called *Hastrman*, etc. They also refer to the appearance or quality of the place, e.g., minor place names connected with *ignis fatuus* (*bludička* in Czech) are usually wetlands (e.g., forest *V bludičkách*). However, some places were not motivated by supernatural beings as it might seem, but by the surname or nickname of the original owner, e.g., house *U Hastrmanů*. In addition, some names were created in modern times and are only allusions to old legends (e.g., summer house *Rusalka*).

Keywords: anoikonyms, non-settlement place names, Bohemia, folk etymology, folklore

Жанета Дворжакова

(Чешка република, Прага, Институт за чешки език, Академия на науките на Чешката република)

Свръхестествените същества в микропонимите в Бохемия

Резюме: Изследването се базира на материал от *Архива на местностните имена в Чехия*, събрани в периода 1963-1980 г., които се съхраняват в Секцията по ономастика на Института за чешки език при Чешката академия на науките. Той съдържа половин милион примера, които постепенно се разработват в *Slovník pomístních jmen v Čechách* (<https://spjc.ujc.cas.cz>). Микропонимите (анойконимите) отразяват характера на дадена местност от периода, когато тези имена са възникнали. С микропоними, мотивирани от свръхестествени същества, често се назовават места, които са опасни, труднодостъпни, проблематични. В представите на местните жители те са свърталище на страшни свръхестествени същества, в тях се появяват блуждаещи души и огньовете, дяволи, водни духове и др. под. Често тези имена са съпроводени от народно-етимологични предания.

Други микропоними възникват по фамилни имена или прякори на предишни собственици или на други лица, свързани с дадена местност. За разграничаването на старите първични имена, в които са отразени народни представи за свръхестествени същества, от новите наименования е от значение старинността на микропонимите. Често обаче наличните данни в достъпните извори за тях са откъслечни.

Ключови думи: микропоними, Бохемия, народна етимология, фолклор

Nadpřirozené bytosti v pomístních jménech v Čechách

1. Materiál

Vycházet budeme primárně ze *Soupisů pomístních jmen v Čechách* (dále jen SPJ), které byly sesbírány v letech 1963-1980 a jsou uloženy v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR. Díky místním informátorům a spolupracovníkům se podařilo získat půl milionu dokladů tvořených 45 tisíci lexikálními jednotkami (detailně viz Olivová-Nebezdová 1995: 35-51), které jsou postupně zpracovávány ve *Slovníku pomístních jmen v Čechách* (<https://spjc.ujc.cas.cz>).¹

V SPJ se nacházejí též pomístní jména (anoikonyma, mikrotoponyma) (dále jen PJ), která odrážejí lidové mytologické představy místních obyvatel o nadpřirozených bytostech (srov. Maleninská 1995: 281). Objevují se v nich bludičky, čerti, vodníci a jiná stvoření. Velmi často jsou PJ v soupisech doprovázena etymologickými pověstmi o tom, jak dané místo ke svému pojmenování přišlo. Jazyk je tu médiem, „které umožňuje oboustranné ovlivnění ‚náboženské imaginace‘ a prostoru. ‚Náboženská imaginace‘ se díky němu promítá do oblasti, ale zároveň je podmíněna svým přirozeným prostředím i charakterem kraje“ (Sládek 2000: 30).

2. Motivace pomístních jmen

V tomto příspěvku se soustředíme na PJ, která vycházejí přímo z označení nadpřirozených bytostí, ponecháváme tedy stranou případy, kdy podle pověstí nadpřirozené bytosti nějak jinak motivovaly pojmenování místa – srov. např. pověst O dobrých bludičkách:

Vávra se sice tvářil srdnatě, ale strachu měl až až. Raději nemluvil, aby nebylo znát, jak mu drkotají zuby. Vzpomínal na kdejakého svatého a stále jen si vdychu říkal: ‚Chraň, Bože, život můj a duši!‘ (...) Vávra byl poslední, kdo bludičky v lese u rybníka spatřil. Prý je svým hezkým poděkováním vysvobodil. Podle Vávrova dobrodružství se lesu dosud říká Chraňbož a rybníku Chraňbožský (Doubek 2018: 53-54)

Ačkoli jsou mezi českými pověstmi ty tzv. démonické či pověrečné zastoupeny nejpočetněji (Pourová 1963: 69), v oblasti PJ se označení nadpřirozených bytostí uplatnila (s výjimkou čertů)² jako motivační faktor překvapivě velmi málo. Jsou přitom roztroušena porůznu po Čechách a nevytvářejí specifický ohraničený areál (srov. obr. 1). Nejrozšířenější jsou PJ se základem *hastrman* 17 a *vodník* 12, dále *drak* 2 a *dračí* 9, *jezinka* 6 (zde se však jedná o doklady pouze ze 3 lokalit), *strašidlo* 4, *trpaslík* 3 a *trpasličí* 1. Další sledovaná PJ (např. se základem *víla*, *skřítek* apod.) mají pouze 1 či 2 doklady. Některá PJ přitom vycházejí i z osobních jmen (příjmení či přezdívek), nikoli přímo z označení nadpřirozených bytostí, též zařazení dalších PJ do této kategorie je sporné, jak si ukážeme.

2.1 Vodníci a hastrmani

Vodník vůbec hastrman (z něm. Wassermann) zvaný, v národním podání českém představuje se jako malý mužíček, který má zelené vlasy, oči a nos jako jestřáb. Oblek

¹ Obdobná soupisová akce proběhla též na Moravě a ve Slezsku, tento materiál však nemáme k dispozici, je uložen v oddělení dialektologie Ústavu pro jazyk český AV ČR a je zpracováván ve *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (SPJMS), který je dostupný on-line: <https://spjms.ujc.cas.cz>.

² Pomístní jména vycházející z apelativa čert byla zpracována jako hesla v elektronické verzi *Slovníku pomístních jmen v Čechách* (SPJČ). Pomístní jména se základem anděl jsou v knižním vydání SPJČ (Matušová a kol. 2005: 57-58). Do tohoto příspěvku je proto nezahrnujeme.

jeho jest pěkný, má žluté zpodky (sic!), zelený nebo červený kabát s velkými šosy, na hlavě zelený nebo šedivý klobouk, který ozdoben bývá kyticí. Znatelný jest tím, že mu z šosu kape voda. (...) Rusové říkají mu vodjanik, vodjanoj, Poláci topielec, Slovinci povodnji nebo vodeni mož, luž. Srbové wódny muž nebo nykus a připisují mu podobné vlastnosti jako Čechové (OSN 1907: XXVI-871).³

Stejnou charakteristiku nacházíme i v SPJ, např. o rybníku *Hastrmaník* (Sdč/Červený Hrádek) se tu tvrdí, že „prý se tu zjevoval hošík v zeleném kabátku“.

OSN o vodníkovi dále říká:

Bydlí v hlubokých vodách blíže mlýnů; pod vodou má velikánské síně a pokoje samým křišťálem a diamanty vykládané. Tam chová duše utopených v hrnečkách pod pukličkami; odklopí-li se puklice, vyvázne dušička jako bublinka z vody (OSN 1907: XXVI-871).⁴

PJ proto nejčastěji označují rybníky (např. *Hastrman* /LS/Vrbka/, *Hastrmaník* /Sdč/Červený Hrádek a Sdč/Lhotka/, *U Hastrmana* /NMM/Bystrá/) a tůně (*U Hastrmanovy světnice* /Opo/Kounov/). P. Šidák (2012: 247) považuje vodníka za emblém české krajiny a domnívá se s trochu nadsázky, že „skoro každý venkovský rybník má svého hastrmana“.

Pověsti o výskytu vodníka vznikaly patrně na základě toho, že se jednalo o nebezpečné vodní plochy, např. o rybníku *Hastrman* (HBr/Havlíčkův Brod) se v SPJ dozvídáme, že je „pro větší hloubku obávaný, koupání neschopný“. Svými barevnými pentličkami a zrcátky může podle pověstí vodník lákat i u jiných vodních toků – srov. PJ potoků (*U Hastrmana* /Čás/Zařičany/), pramenů (*U Hastrmana* /NS/Kalivody/) a studánek (*Hastrmanova studánka* /Jič/Železnice/). V SPJ nacházíme dokonce i koupaliště *Hastrmanův plácek* (ČD/Soběslavice), i když v tomto případě se jedná nejspíše o moderní aluzi na staré pověsti, popř. tu mohl sehrát při pojmenování roli i přenesený význam apelativa *hastrman*, tj. „kdo se rád koupe“ (SSJČ I 1960: 571) – obdobně je i vodník „milovník vody“ (SSJČ IV 1971: 128).

Vodník žije podle pověstí sám nebo se ženou a dětmi. Vodníková žena (nazývaná vodnice, hastrmančice, hastrmanice, hastrmanka) je lidem prý příznivější (OSN XXVI 1907: 871). V SPJ máme doloženy tůně *Hastrmanka* (Nym/Kostomlaty nad Labem) a *Hastrmanice* (Žam/Nekoř) či v lesní potok *Hastrmanice* (HV/Poněšice). Ze slovotvorného hlediska ale nelze vyloučit ani výklad těchto PJ z apelativa *hastrman* se sufixem *-ka* a *-ice* (srov. též heslo *Hastrmanice* v SPJMS). Na tomto místě můžeme připomenout i další význam apelativa *vodnice*, tj. „stružka přivádějící vodu“ (PSJČ VI 1951-1953: 1099). V SPJ se PJ odvozená z apelativa vodnice nevyskytují, nacházíme je však již ve fasích tereziánského katastru z roku 1713 (např. pole u *Wodnicze* /Dbš/Starý Knín/ a pole *Nad Wodniczy* /Lbá/Keteň/).

PJ motivovaná apelativy vodník a hastrman (nebo jejich ženskými protějšky) označují i jiná místa než vodní plochy, nejčastěji pole (např. *U Hastrmana* /ČBu/Doudleby/, *Hastrmanka* /MK/Vrbice/, *Pod Vodníkem* /Bře/Strýčkovy), louky (např. *Hastrmanu kout* /Nech/Trnava/, *Vodníky* /Bla/Řiště/) nebo lesy (např. *Vodník* /Vim/Vimperk). Jedná se buď o dodnes vlhká místa (např. o lese *U hastrmana* /NS/Kalivody/ se v SPJ dozvídáme, že „ze stráně na okraji lesa vytéká silný pramen vody“), nebo jde o dříve vlhká místa, která byla

³ Vodník je kromě toho i „spojovací díl mezi troubelí a hlavičkou dýmky“ (PSJČ VI 1951-1953: 1099) a „rod vodních brouků z čeledi Hydrophilidae Hydrophilus – vodník žlutonohý“ (tamtéž). Tyto lexikálními významy se však při tvoření PJ neuplatnily.

⁴ Srov. popis: „Pod jednou skálou u Zvíkova říkalo se: „U hastrmana“. Tam že bydlí na suchu a pod vodou má chaloupku, v níž má pod hrnečkama duše utopenců. Vskutku se „u hastrmana“ mnoho lidí utopilo.“ (Jihočeské pověsti 1928: 254) V SPJ toto PJ zachyceno nemáme. Na současné mapě (mapy.cz) je u Zvíkova rybník *Utopený*, není však jasné, zda se jedná o stejnou lokalitu.

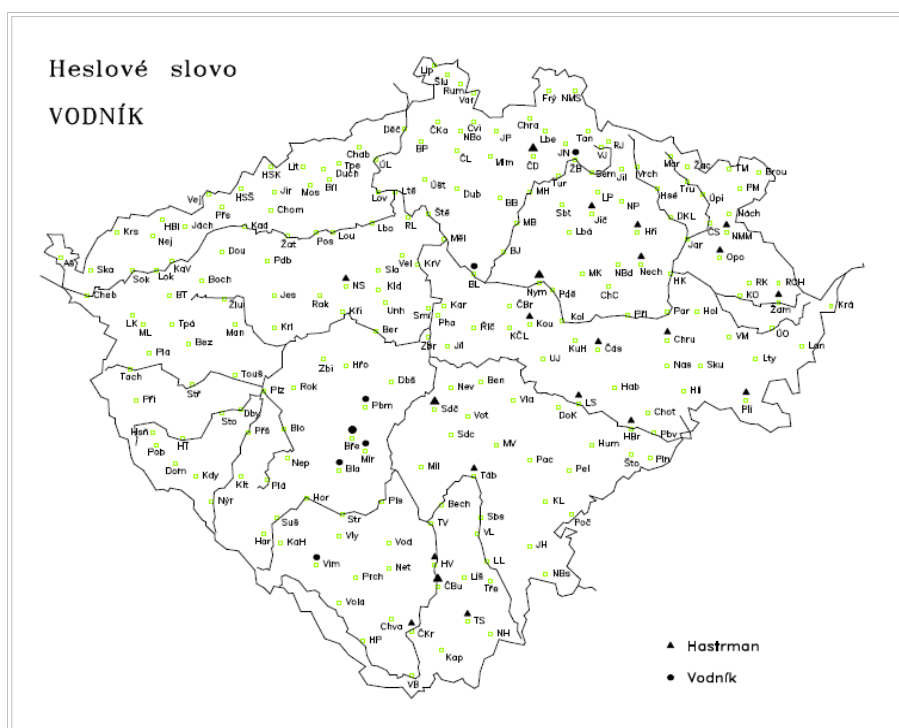
vysušena, aby mohla být zemědělsky využívána (např. rybník *Na Hastrmance* /ČD/Bílá u Českého Dubu/ byl podle SPJ přeměněn na louku).

Při výkladu motivace PJ musíme vzít v potaz i možnost majetkového vztahu, *Vodník* i *Hastrman* jsou totiž také doložená příjmení (Beneš 1962: 246), např. samota *U Hastrmana* (ČBu/Vrábče) byla nejspíše pojmenována právě podle bývalého vlastníka. Někdy se však mohlo jednat jen o majitelovu přezdívku, jak se uvádí v případě stavení *U Hastrmanů* (TS/Trhové Sviny): „Dědeček obyvatel se prý jmenoval Hastrman. Domnívám se, že to byla jen přezdívka, stavení je blízko rybníka. Dodnes název znám, má hanlivé zabarvení, rodina tam bydlící je na přezdívku dost citlivá.“ (SPJ) U rybníka leží podle SPJ též samota *U Hastrmana* v obci ČKr/Slavče.

Méně jasná už je motivace pojmenování cesty *Na Hastrmánku* (Chru/Načešice). Snad je to cesta po dešti bahnitá, nebo prochází kolem vodního zdroje či vlhkého místa.

2.2 Rusalky, víly a jezinky

S vodním živlem je spjata i rusalka. Je to prý neobyčejně krásná dívka, která každého smrtelníka snadno okouzlí, je štíhlá, má dlouhé vlasy až na paty, hluboké oči a běhá jen tak v bílé košilce nebo přioděná lupením. Sídli zvláště v řekách, ale za jasných letních nocí vychází ven, tančí na loukách nebo polích, trhá květiny a omamuje lidi svým zpěvem (viz OSN XXII 1904: 129). V SPJ nacházíme skálu *Rusalka*, nazývanou též *Na Rusalce* (Dom/Chodov). Místní informátor, který soupis zpracovával, nám bohužel neuvedl další informace, které by nám mohly při interpretaci tohoto PJ pomoci, lokalita by mohla být spojena s místní pověstí, mohlo by se však také jednat o metaforické pojmenování, neboť skalní útvar mohl svým

Obr. 1 Vodník a hastrman v PJ v Čechách

tvarem připomínat ženskou postavu apod. V Čáslavi pak stojí letohrádek *Rusalka*,⁵ který byl podle SPJ oblíbeným místem obrozeneckých výletníků a konaly se tu od roku 1860 veselice. Toto jméno však nemůžeme považovat za lidové, je to pojmenování moderní a uměle utvořené, motivované již jen romantickým zájmem o pověsti. Stejně přistupujeme i k PJ v obci Pbm/Vysoká u Příbramě – Antonín Dvořák, autor slavné opery *Rusalka*, která měla premiéru v roce 1901, si ve východní části obce upravil původní ovčín v obytný dům se zahradou a pojmenoval ho *Vila Rusalka* (www.antonindvorak.cz). V této obci, nedaleko zámku, též leží *Rusalčino jezírko*.⁶

Do PJ se promítly i pověsti o vílách. V obci Nách/Rokytník leží palouk „opředený pověstmi“ a nazývaný *Kolo víl*, protože se tu podle SPJ objevuje „kolo na stráni, průměr 5-6 m, kde nikdy nerostla tráva, ač kolem byla vysoká“. O vílách se přitom naopak tvrdí, že „místo, kde víly tancují, lze zdaleka poznati, podle husté zelené trávy“ (OSN XXVI 1907: 711), též o rusalkách se říká, že „kde tančily, viděti možno veliké kruhy, na nichž tráva bujněji roste a jest zelená jako routa“ (OSN XXII 1904: 129). Snad se tedy jedná o lokální variantu této pověsti. Další doložená PJ *Vílovský* a *Vílovsko* byla odvozena z místního jména obce Vílov, které však s vílami nesouvisí, ale podle A. Profouse a J. Svobody (IV 1957: 546-547) pochází ze jména původního majitele, toponymum se vykládá jako „Vílův dvůr, majetek“.

Obr. 2 *Rusalčino jezírko* (Pbm/Vysoká u Příbramě), foto: www.wikipedia.org

Jezinky (též jeskýňky) byly „dle víry starých Čechů lesní ženky, jež bydlely v jeskyních v lese“ (OSN XIII 1898: 323). V obci HK/Běleč nad Orlicí se nachází les *Jezinky*, „kdysi tmavý a hluboký les, kde sídlily jezinky“ (SPJ). Les a přilehlé pozemky *V jezinkách* najdeme i v obci Str/Třebohostice, v SPJ je pak uvedena lidová etymologie spojující toto PJ buď s jezinkami, nebo s jezevci (což je však méně pravděpodobné). V obci RL/Ledčice leží louky *Jezinky* a hon *V jezinkách*, kde je podle SPJ „vlhká půda, ještě v polovině minulého

⁵ Kremer (1967: 378, 381, 383) uvádí formu *Rusálka*. Na současné mapě je v Čáslavi uvedena ulice *Rusalka* (www.mapy.cz).

⁶ Toto jezírko přitom v 60. letech Bezděka (1965: 262) popsal takto: „přirozená lesní louže nevelkých rozměrů, asi kilometr západně od obce, v podstatě zbytek starého močálu, jakých tu kdysi bývalo více, dnes jen mokřad valně zarostlý a zpustlý do té míry, že nelze mluvit o žádném jezírku ani rybníčku. Pojmenování je čirý eufemismus, zbavující drsnosti nepříjemný lesní kout, plný žab a komárů. Jako rybníček, nádržka nebo cosi podobného není také jakkoliv vyznačen na žádném katastrálním mapě, ani v katastrálním seznamu. Není vyloučeno, že jde o prastarý, možná i středověký lom na stavební kámen, do něhož časem pronikl spodní pramen, načež lokalita zarostla lišejníkem a zbahněla.“ Dnes je to naopak oblíbený turistický cíl a jezírko je označené kamenným nápisem „Rusalčino jezírko“ (viz obr. 2).

století bažina a jakési jezírko“. To by mohlo souviset s jinou charakteristikou jezinek, podle pověstí totiž „rády děti k sobě vábí, do vody stahují a víly a vodníky z nich vychovávají“ (Kott VI 1890: 518). PJ louky *Jesynky* (Par/Hradištko), pole *K Jesynkam* (Par/Hradištko) a pole *Pod Jesynkami* (Par/Staré Hraštice) máme doložena též ve fasích k tereziánskému katastru z roku 1713,⁷ v SPJ však zachycena nejsou, je pravděpodobné, že zanikla.

2.3 Polednice, klekánice a sudičky

Divá žena, která může projevovat svou ničivou moc pouze v pravé poledne (podobně jako klekánice má moc pouze během klekání), se nazývala polednice. Někdy prý přicházela zvěstovat novorozenci, co z něj bude, zastupovala tak úřad sudiček (OSN XX 1903: 86). V obci BB/Vrátno leží les *U Polednice*. SPJ však bohužel neuvádí lidový výklad tohoto PJ, proto nevíme, zda jej místní opravdu spojovali s nadpřirozenou bytostí a nějakou událostí či pověstí, nebo jestli bylo spíše motivováno polohou a vzniklo z adjektiva *polední* ve významu „jižní“ (PSJČ IV/1 1941-1943: 594) + *-ice*.⁸ Na současných ani historických mapách toto PJ doloženo není. Jasná je naproti tomu motivace u skalní věže *Polednice* u obce Blatce na Českolipsku, ta se totiž týčí mezi dvěma dalšími – *Ježibabou* a *Klekánicí* (www.mapy.cz). V SPJ však nemáme tato PJ zachycena, jedná se přitom pravděpodobně o pozdější uměle utvořené (tedy nikoli lidové) názvy.

Obr. 3 Skalní věž *Polednice* (Dub/Blatce), detail mapy (www.mapy.cz)

Mužským protějškem polednice je poledník, tedy „zlá bytost z bájí, objevující se v poledne“ (PSJČ IV 1941-1943: 594). V SPJ nalézáme jen název pole *Pod Poledníkovíc mezi* (RL/Oleško), jehož „dávný majitel se jmenoval Poledník“ (SPJ). Příjmení *Poledník* je doloženo (Kotík 1897: 168) stejně jako další obdobná příjmení *Poledne*, *Poledna*, *Poledňák*,

⁷ Fase tereziánského katastru z let 1713-1715 a na ně navazující tereziánský (1748) a později josefínský (1785-1789) katastr jsou prvním soustavným soupisem pomístních jmen pro Čechy (Šmilauer 1963: 44). Originály fasí jsou uloženy ve Národním archivu v Praze. V oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR máme jako interní materiál k dispozici doklady 277 tisíc pomístních jmen excerpovaných z těchto pramenů.

⁸ Srov. též *Polední vrch* (tj. „jižní“) a *Půlnoční vrch* (tj. „severní“), které zmiňuje Malenínská (1995: 273).

Poledníček aj. (Moldanová 2019: 145). V tomto případě se tedy jedná o pojmenování pole vzhledem k majetku rodiny Poledníkových a motivace nadpřirozenou bytostí se tu neuplatnila.

Bylo již řečeno, že polednice někdy zastupuje sudičky. Sudička byla v lidových představách „ženská bytost, obyč. představovaná jako bíle oděná stařenka, jež nově narozenému dítěti určuje budoucí osud; bohyně osudu“ (PJSČ V 1948-1951: 878). V obci Pel/Popelištná leží pole *V sudičkách*. SPJ nám však bohužel nenabízí jeho lidový výklad. Je možné, že spíše souvisí s apelvativem sudič ve významu „kdo se rád soudí, vyhledává soudy“ (PSJČ V 1948-1951: 878). Snad to mohlo být místo, o které se vedly nějaké spory.

2.4 Bludičky a bludové

Bludičky (nebo také bludice, bludnice) jsou pohyblivá světélka, která podle pověstí člověka lákají do bažin. Někdy je však prý možno s jejich pomocí naopak správnou cestu ve tmě nalézt. Jejich barva je modravá či nazelenalá a vyskytují se většinou ve větším počtu (OSN IV 1891: 190-191). Podle SPJ se údajně objevovala v lese *V bludičkách* (RJ/Harrachov), na louce *Na světýlkách* (Čás/Chlum a Táb/Liderovice) a snad i v močálu *Blud* (Suš/Hrádek u Sušice). Podle popisu od místních informátorů jsou to místa vlhká, bažinatá,⁹ kde by se pravděpodobně mohl objevovat hořící bahenní plyn či fosforeskující prohnílé dřevo ztotožňované v lidových představách s bludičkami.

Další nadpřirozenou bytostí, která s oblibou odvádí poutníky z jejich cesty, je blud (též Man, snad totožný s českým bludníkem) (OSN IV 1891: 190). V SPJ máme doloženy názvy lesů *Bludník* (Nym/Loučeň) a *V bludníku* (BL/Hlavenec), stejnou motivaci mohl mít i hon *Blud* (Suš/Hrádek u Sušice).

Vedle nadpřirozených bytostí může podle lidových představ způsobit sejít ze správné cesty i překročení „bludného“ kamene (např. cesta *U bludného kamene* /Liš/Hůrky/, kde se „v noci snadno zabloudí“ /SPJ/; srov. Procházková 2007) nebo též „neznámá lesní bylina s tajemnou mocí“ nazývaná blud (SSJČ I 1960: 139).¹⁰ Snadno se dá zabloudit i v tajuplné mlze, která vás z ničeho nic obklopí, podle SPJ podle ní prý pojmenovali pole a louku *Bloudka* (Sku/Zhoř), i když v tomto případě se jeví jako pravděpodobnější výklad PJ osobního jména *Blud* (Svoboda 1964: 69) nebo z příjmení *Bloudek* (Beneš 1962: 288) jako pojmenování podle bývalého majitele těchto pozemků. Ze staročeského osobního jména *Blúd* též A. Profous (I 1947: 92-93) vykládal místní jména *Bludov* a *Bludy*, zatímco místní jméno *Bludná* podle něj bylo motivováno spíše bludištěm podzemních chodeb vzniklých těžbou železné rudy v tomto místě.

2.5 Skřítki, šotci a permoníci

Skřítki jsou podle pověstí duše nepokřtěných dětí, které mají opatrovat domácnost a přinášet jí štěstí. Hospodáři si jich proto velmi hleděli a nechávali jim zbytky jídel (OSN XXIII 1903: 313). V SPJ nacházíme PJ lesa *Ve skřítku* (ŽB/Lišný), které místní informátor spojoval s tím, že „ve větru stromy skřípou“. Jedná se však o lidovou etymologii, kterou musíme odmítnout jako málo pravděpodobnou.

Trochu zlomyslnější je údajně domácí duch šotek, který člověku sice pomáhá, ale rád ho i škádlí (i proto se v polygrafii označuje jako šotek tisková chyba, která mění původní smysl textu, srov. PSJČ V 1948-1951: 1124). V SPJ máme zachycena PJ polí *V šotku*

⁹ Srov. též PJ *U utopeného mlynáře* (Kři/ Broumy), k němuž se váže „pověst o zavedení mlynáře do bažin“ (SPJ) nebo PJ močálu *Strašítko* (HK/Svinary), kde „z jezera vystupoval v noci světélkující bahenní plyn, který mívali nevědomí lidé za strašidlo“ (SPJ).

¹⁰ Srov. PJ pole *Na Strašinkách* (Sdc/Orlov, Podol, Křivošín, Smrkov), „podle pověsti zde býval bludný kořen“ (SPJ).

(Říč/Křenice) a *V šotkách* (NS/Bratroňov, Kvítek). Z doložených příjmení *Šotek* a *Šotka* (Moldanová 2019: 187) pak můžeme vyložit PJ honu *U Šotkového vrchu* (HBr/Lipnice).

Horníkům tradičně pomáhá permoník. Podle SPJ pojmenovali městskou část *U Permoníka* (Úpi/Petrovice) podle toho, že se tu „scházel hornický spolek Permoník“. V tomto případě se tedy jedná o sekundární motivaci: apelativum *permoník* → název spolku *Permoník* → místní část *U Permoníka*.

2.6 Trpaslíci a obři

Trpasličí skála (PM/Žďár) je začátkem skalního labyrintu. Další skalní věž zachycená v SPJ se nazývá *Trpaslík* (Jič/Prachov). Je otázkou, zda za pojmenováním stála podobnost těchto skalních útvarů s trpaslíkem, tedy „bájeslovnou n. pohádkovou bytostí nepatrné postavy“ (PSJČ VI 1951-1953: 258), nebo zda byla hlavní motivací velikost „vyznačující se nepatrností“ (tamtéž) – jejich zařazení k PJ podle mytologických pověstí tedy není jisté. Motivace pojmenování je naproti tomu jasná v Českém Švýcarsku, kde se nachází známá *Trpasličí skála*.¹¹

Místní lidový umělec Ernest Wahr tu r. 1833 ve skále vytesal reliéfy Sněhurky a trpaslíků. Po válce reliéfy zarostly mechem, ale po roce 1989 byly očištěny a znovu nabarveny (www.kudyznudy.cz/aktivity/trpaslici-skala-v-ceskem-svycarsku).

Pohádka o Sněhurce a sedmi trpaslících pak údajně inspirovala i metaforická pojmenování sedmi továrních domů *Sedm trpaslíků* (Nách/Červený Kostelec). Též louka v obci Hři/Kal byla nazvána *U sedmi trpaslíků*, a to prý „podle jména chaty“ (SPJ).

V SPJ nacházíme pouze dvě PJ obsahující adjektivum obří, není však jasné, zda jej vztahovat k významu „obrovi náležící“ (PSJČ III 1938-1940: 775), či spíše k přenesenému „obrovsky veliký“ (tamtéž). Jedná se o pojmenování skály *Obří hlava* (Měl/Mšeno) a balvanů *Obří postele* (Příl/Zdechovice), které jsou „podivně seskupené jako naházené peřiny“ (SPJ). I zařazení těchto PJ do kategorie pojmenování podle nadpřirozených bytostí je tedy sporné. Máme i příjmení *Obr* (Moldanová 2019: 129), ovšem to se v PJ neuplatnilo.

2.7 Draci a saň

Drak je „saň podoby hadí a ještěří, též mnohohlavá, oheň chrlicí“ (OSN VII 1893: 918). Draci většinou žijí v jeskyních, odtud pak PJ *Dračí díra* (Nách/Běloves). Po dracích jsou údajně podle SPJ pojmenovány i některé skály, např. *Dračí skála* (Hum/Pavlov; Táb/Píkov; ÚJ/Janovická Lhota) či *Dračí skály* (Tur/ Hrubá Skála), kde „podle pověsti sídlil drak“ (SPJ). V Čechách též najdeme dvě *Dračí rokli* (Tru/Trutnov; Jič/Prachov). O lesní rokli *Dračí studánka* (NS/Drnek) se pak vypráví, že „ze studánky podle pověsti vyletěl drak na zámek ve Smečně, kde zkameněl“ (SPJ). V obci Jíl/Zlatníky se nachází pole *U draka* a u něj ležící hon se nazývá *Za brankou u draka*. Motivace tohoto PJ není v SPJ uvedena, dozvídáme se pouze, že tu „býval starý podivín“, snad by se tedy mohlo jednat i o přezdívkou místního obyvatele (v tom případě by bylo na místě psát PJ s velkým písmenem *U Draka* a *Za brankou u Draka*). *Drak* je též příjmení, doložené již z roku 1703, motivované bylo patrně domovním znamením (Beneš 1962: 197).

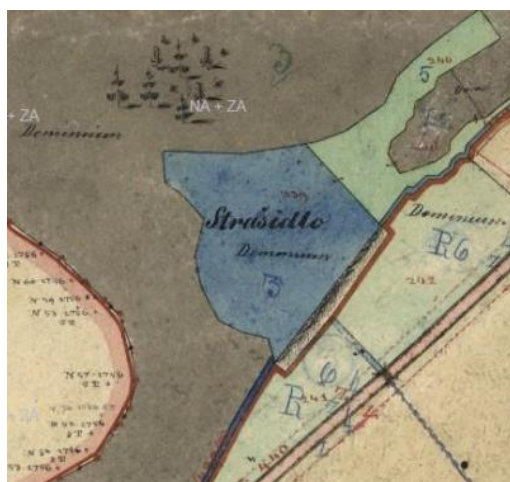
Drak je též nazýván saň, ovšem žádné PJ odvozené z apelativa saň v SPJ zachyceno nemáme.¹²

¹¹ Toto PJ bohužel nemáme zachyceno v SPJ. Pravděpodobně proto, že v době soupisu bylo toto místo ještě zanedbané a trpaslíci nebyli ve skále patrní.

¹² Srov. místní jméno obce Saň, která je od roku 1980 součástí obce Višňová na Liberecku. Její jméno je novodobé (od r. 1947), původně německá obec se dříve nazývala Zahne. Výklad nám podávají Profous a Svoboda (IV 1957: 691), spojování toponyma Zahne s apelativem saň přitom považují za lidovou etymologii a odmítají ji.

2.8 Strašidla a bubáci

V SPJ se nachází i několik PJ, která neodkazují ke konkrétní nadpřirozené bytosti, ale obecně ke strašidlu, což je „vybájený, neskutečný tvor strašící svou děsivou podobou a neočekávaným zjevením“ (PSJČ V 1948-1951: 783), např. les *V strašidlech* (Dom/Folmava), pole *Na strašidle* (Klt/Střítež) nazvané tak podle SPJ „snad od pověr, že tam strašilo“ či *U strašidla* (Man/Hvozď). Zajímavý je lidový výklad jména louky a pole *Strašidlo* (Pís/Vlkovice), podle SPJ se jedná o „panský pozemek, v noci hlídán před rozkrádáním, přičemž se používalo všech různých nástrah“. To by nejspíše mohlo souviset s dalším významem apelativa *strašidlo*, a to „strašák“ (PSJČ V 1948-1951: 783), tedy „figurina lidské podoby sloužící k strašení, zpr. na poli k plašení ptáků, zvěře“ (PSJČ V 1948-1951: 782).

Obr. 4 Rybník *Strašidlo* (Jič/Kovač) na indikační skice (1871)¹³ a na současné mapě (2021)

Pro „strašidlo“ se též používá výraz *bubák* (SSJČ I 1960: 179). V SPJ nacházíme např. hon *Bubák* (RK/Černíkovice), kde se „podle lidového výkladu nacházela studánka s léčivou vodou, kolem níž v noci létalo velké množství svatojánských mušek, které svítily, a lidé se proto začali domnívat, že zde straší“ (detailně viz heslo *Bubák* v SPJČ, Matušová a kol. 2009: 164-165).

Ze slovesa *strašit*, tj. „objevovati se jako strašidlo a pouštět na lidi hrůzu“ (PSJČ V 1948-1951: 783-784), pak bylo odvozeno např. PJ lesa *Strašitko* (Pbm/Podlesí). Adjektivum *strašný*, tj. „vzbuzující děs, naplňující děsem, hrůzou, děsný, strašlivý“ (PSJČ V 1948-1951: 785), je např. v PJ *Strašný les* (Pli/Jobova Lhota), o němž SPJ tvrdí: „Před dávnými časy bylo v tomto lese mnoho strašidel.“, odvozeninou z adjektiva *strašný* je pak patrně PJ potoka *Strašnice* (TV/Třitím;). Stejný význam jako *strašný* má i adjektivum *strašlivý* (PSJČ V 1948-1951: 784), které nacházíme např. v PJ honu *Za strašlivou jamou* (Krl/Buček), kde „prý strašovalo“ (SPJ). Z osobních jmen¹⁴ pak patrně pocházejí PJ lesů *Strašov* (Nev/Zderadice), *Strašinec* (Nep/Třebčice) či *Strašovec* (Opo/Kounov). Se strašením pak dle pověstí souvisí i PJ lesa *Strašín* (BB/Vrátno), neboť „podle pověsti se tu v noci potloukal duch lakotného sedláka“ (SPJ). Též na poli *Strašovka* (ChC/Nepolisy) údajně řádila

¹³ Národní archiv, Indikační skici – Čechy, 3433-1 Kovač – dříve Kowatsch (Kowac), <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD191018420>

¹⁴ Srov. místní jména jako *Strašecí* a *Strašice*, která vykládali Profous a Svoboda (IV 1957: 187-189) z osobního jména jako „ves lidí Strachových“, obdobně toponyma *Strašín* a *Strašov* podle nich vznikla z rekonstruovaného osobního jména *Stráša, místní jména *Strašnice* a *Strašnov* považovali za odvozeninu z osobního jména *Strašen*. K tvoření PJ viz detailně Štěpán (2016).

„pověstná strašidla“ (SPJ). O poli a lesíku *Ve strašinkách* (Ben/Benešov) se v SPJ dozvídáme, že: „Okolí šibenice bylo opředeno strašidelnými pověstmi. Strašili prý tu oběšenci.“ Poslední zmíněné PJ nacházíme již ve fasích tereziánského katastru z roku 1713 (pole *W Strassynkach*), objevuje se i na indikačních skicách stabilního katastru z roku 1840 (v podobě *W Strassimkach*; Národní archiv, Indikační skici – Čechy, 0112-1 Benešov – dříve Beneschau (Benessow), <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BER012018400>), z nichž je zřejmé, že vedle leží lokalita *Nad spravedlností*, kde patrně opravdu stávala šibenice (na současné mapě je uvedena jako *Šibeniční vrch* /mapy.cz/), na současné mapě však PJ *V strašinkách* chybí.

3. Stáří pomístních jmen

Určení stáří pomístních jmen se jeví jako klíčové pro odlišení starých původních názvů, do nichž se promítaly lidové představy o nadpřirozených bytostech, a názvů novodobých, které jsou již jen aluzí na tyto pověsti a pověry, popř. se vztahují k jiným skutečnostem – srov. např. PJ lesa *Čarodějnice* (JH/Vlčice), které podle SPJ vzniklo ze spojení „pálení čarodějnic“, neboť označovalo místo, kde se v poslední dubnový večer páli nebo pálily čarodějnice¹⁵ (srov. heslo *Čarodějnice* v SPJČ).

Vlastností PJ je jejich nestálost a proměnlivost, některá časem zanikají, jiná naopak nově vznikají, někdy stará a nová PJ fungují po nějakou dobu vedle sebe. Při určování stáří PJ jsou pro nás zásadní historické doklady, které jsou však bohužel mnohdy jen torzovité, jak ilustruje následující tabulka. Svou roli přitom jistě sehrává i fakt, že PJ vztahující se k nadpřirozeným bytostem jsou (alespoň v SPJ) překvapivě velmi málo frekventovaná, jak jsme řekli již v úvodu. V tabulce uvádíme PJ zachycená v jediném zdroji, je proto obtížné určit, zda byla i dříve či potom užívána, ale pouze nebyla zaznamenána v žádném soupisu či na mapě. To, že jedno PJ dokážeme vysledovat ve všech pramenech, je naopak velmi ojedinělé, je to případ PJ v obci Ben/Jinošice: roku 1713 je ve fasích tereziánského katastru pole *Na strasilovie*, roku 1871 jsou v indikačních skicách stabilního katastru uvedeny lokality *Strašilov*, *Pod Strašilovem* a *Za Strašilovem* (Národní archiv, Indikační skici – Čechy, 2921-1 Jinošice – dříve Ginoschitz (Ginossice), <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BER110018400>) v SPJ z roku 1976 nacházíme hon *Pod Strašilovem* nazvaný „dle polohy u lesa Strašilov“ a les *Strašilov* je i na současné mapě (www.mapy.cz). Toto PJ přitom patrně vzniklo ze jména původního majitele, příjmení *Strašil* je dodnes užívané (Moldanová 2019: 176).

Obec	Fase k tereziánskému katastru (1713-1715)	Indikační skici (1826-1830, 1837-1843)	Regionální literatura	Soupis pomístních jmen v Čechách (SPJ) (1963-1980)	www.mapy.cz (2021)
HBr/Okrouhlice	1713 pole <i>na strassnym wrchu</i>	0	0	0	0
Pdě/Kluky	0	0	1909 pole <i>U hastrmana</i> ¹⁶	0	0
Nách/Rokytník	0	0	0	1977 palouk <i>Kolo víl</i>	0
Dub/Blatce	0	0	0	0	skalní věž <i>Ježibaba</i>

¹⁵ Pálení čarodějnic je „zvyk pálit košťata v podvečer filipojakubský“ (SSJČ I 1960: 238).

¹⁶ B. Mach (1909: 279).

4. Závěr

Některé lesy byly vykáceny, bludné kameny použity na stavby, močály vysušeny, ale uchovaly se v paměti PJ, která tak odráží charakter krajiny v době, kdy tato PJ vznikla. Stejně tak nám PJ do určité míry dovolují nahlédnout do toho, jak místní obyvatelé tato místa vnímali. PJ motivovaná nadpřirozenými bytostmi označovala často lokality nebezpečné, neschůdné, těžko obdělávatelné či jinak problematické, kam patrně nebylo radno se vydávat. Snad proto do nich místní obyvatelé umístili ve svých představách domov nadpřirozených bytostí, kterých se báli, a odráží se tu tak víra ještě z dob, kdy „každá voda, každý vrch a každý les svého ducha měly“ (Šidák 2012: 248). Kratochvíl (1995: 50) přitom tvrdí, že archaická moudrost není něčím vzdáleným a cizím, mýtus rozhodujícím způsobem určoval evropský venkov ještě v 19. století. Totéž konstatuje i Šidák (2012: 264) v souvislosti s vodníkem: „Počátky 19. století ještě charakterizuje pevná, živá víra ve vodníkovu existenci“. Vedle toho v našich pramenech nacházíme i případy „moderního“ romantického pojmenování (např. letohrádek *Rusalka*) nebo metafory (např. domy *Sedm trpaslíků*), které jsou již jen aluzí na tyto pověsti a lidové pověry.

Některá PJ vycházejí z příjmení či přezdívek bývalých majitelů či jiných osob spjatých s místy (např. stavení *U Hastrmanů*), popř. i z jiných jmen (např. místní část *Permoník* z názvu spolku), tato PJ tedy do kategorie pojmenování z označení nadpřirozených bytostí nepatří. Nepatří sem ani PJ, která sice na první pohled vypadají, že by mohla souvislost s nadpřirozenou bytostí mít, ale motivace těchto PJ přitom byla jiná (např. pole *V sudičkách*). Sporné je to, zda by sem měla být řazena PJ jako např. *Obří hlava*, protože není jasné, zda se vztahují k bytosti, či k velikosti.

Zkratky okresů

BB – Bělá pod Bezdězem, Ben – Benešov, BL – Brandýs nad Labem, Bla – Blatná, Bře – Břežnice, Čás – Čáslav, ČBu – České Budějovice, ČD – Český Dub, ČKr – Český Krumlov, Dbš – Dobříš, Dom – Domažlice, HBr – Havlíčkův Brod, HK – Hradec Králové, Hři – Hořice, Hum – Humpolec, HV – Hluboká nad Vltavou, ChC – Chlumec nad Cidlinou, Chru – Chrudim, JH – Jindřichův Hradec, Jič – Jičín, Jíl – Jílové, Klt – Klatovy, Krl – Kralovice, Kři – Křivoklát, Lbá – Libáň, Liš – Lišov, LS – Ledec nad Sázavou, Man – Manětín, Měl – Mělník, MK – Městec Králové, Nách – Náchod, Nech – Nechanice, Nep – Nepomuk, Nev – Neveklov, NMM – Nové Město nad Metují, NS – Nové Strašecí, Nym – Nymburk, Opo – Opočno, Par – Pardubice, Pbm – Příbram, Pel – Pelhřimov, Pís – Písek, Pli – Polička, Přl – Přelouč, RL – Roudnice nad Labem, RK – Rychnov nad Kněžnou, Říč – Říčany, Sdc – Sedlec, Sdč – Sedlčany, Sku – Skuteč, Str – Strakonice, Suš – Sušice, Táb – Tábor, TS – Trhové Sviny, Tur – Turnov, TV – Týn nad Vltavou, UJ – Uhlířské Janovice, Úpi – Úpice, Vim – Vimperk, Žam – Žamberk, ŽB – Železný Brod

LITERATURA

- Beneš 1962: *Beneš, J.* O českých příjmeních. Praha.
Bezděka 1965: *Bezděka, J. V.* Rybníky kolem Vysoké a Narysova na Příbramsku ve starých jménech a názvech. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 6, č. 5, 259-262.
Doubek 2018: *Doubek, E.* Na Sázavě 2. Pověsti z Ledčska a Světelska. Praha.

- Jihočeské pověsti 1928: *Autor neuveden*. Jihočeské pověsti o hastrmanovi (ze sbírek, zaslaných Českému Lidu). – Český lid, roč. 28, 251-256.
- Kotík 1897: *Kotík, A.* Naše příjmení. Praha.
- Kott VI 1890: *Kott, F. Š.* Česko-německý slovník Fr. Št. Kotta VI. Praha.
- Kratochvíl 1995: *Kratochvíl, Z.* Archaická moudrost. In: Boušek, J., Kratochvíl, Z. (eds.). Od mýtu k logu. Praha, 47-175.
- Kremer 1967: *Kremer, V. V.* Čáslavské ulice v dějinách. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 8, č. 1, 378-385.
- Mach 1909: *Mach, B.* Lidové názvy polí na Kolínsku, Poděbradsku a Nymbursku. – Český lid, roč. 18, 279.
- Malenínská 1995: *Malenínská, J.* Oronymie Čech. In: Olivová-Nezbedová, L., Knappová, M., Malenínská, J., Matúšová, J. Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Praha, 244-284.
- Matúšová a kol. 2005: *Matúšová, J., Olivová-Nezbedová, L., Malenínská, J., Harvalík, M., Mackovičová, M.* Slovník pomístních jmen v Čechách I. (A). Praha.
- Matúšová a kol. 2009: *Matúšová, J., Giger, M., Giger, M., Malenínská, J., Procházková, Ž., Steinerová, J., Štěpán, P., Zirhutová, M.* Slovník pomístních jmen v Čechách V. (Bra-Buc). Praha.
- Moldanová 2019: *Moldanová, D.* Naše příjmení. Praha.
- Národní archiv, Indikační skici – Čechy: <<https://ags.cuzk.cz/archiv>>, cit. 2021-09-01.
- Olivová-Nezbedová 1995: *Olivová-Nezbedová, L.* Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963-1980. In: Olivová-Nezbedová, L., Knappová, M., Malenínská, J., Matúšová, J. Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Praha, 35-51.
- OSN 1888-1909: *Ottův slovník naučný I-XXVIII*. Praha.
- Pourová 1963: *Pourová, L.* K otázkám třídění pověstí. Český lid, roč. 50, č. 2, 67-73.
- Profous I 1947: *Profous, A.* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, I. (A-H). Praha.
- Profous – Svoboda IV 1957: *Profous, A. J. Svoboda.* Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, IV. (S-Ž). Praha.
- Procházková 2007: *Procházková, Ž.* Bloudění v pomístních jménech. Čeština doma a ve světě, č. 1 a 2, 27-29.
- PSJČ 1935–1957: *Příruční slovník jazyka českého I-VIII*. Praha.
- Sládek 2000: *Sládek, O.* Genius loci jižních Čech. In: Holub, Z. (ed.). Genius loci jižních Čech. České Budějovice, 30-38.
- SPJČ: Slovník pomístních jmen v Čechách, <<https://spjc.ujc.cas.cz>>.
- SPJMS: Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, <<https://spjms.ujc.cas.cz>>.
- SSJČ 1960–1971: *Slovník spisovného jazyka českého I-IV*. Praha.
- Svoboda 1964: *Svoboda, J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha.
- Šidák 2012: *Šidák, P.* Vodník v české kultuře, zvláště v literatuře. *Studia mythologica slavica*, č. 15, 247-292. <http://sms.zrc-sazu.si/pdf/15/SMS-2012-16_Sidak.pdf> cit. 2021-03-22.
- Šmilauer 1963: *Šmilauer, V.* Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných). Praha.
- Štěpán 2016: *Štěpán, P.* Pomístní jména v Čechách z pohledu slootovorného. Praha.
- <www.antonindvorak.cz> cit. 2021-09-01.
- <www.kudyznudy.cz/aktivity/trpaslici-skala-v-ceskem-svycarsku> cit. 2021-09-01.
- <www.mapy.cz> cit. 2021-09-01.

<www.wikipedia.org> cit. 2021-09-01.